

ZÂHİR-BÂTIN DAYANIŞMASI: MUTASAVVIF MEVLÂNÂ HÂLİD İLE FAKİH İBN ÂBİDİN ÖRNEĞİ

Kemal Yıldız *

Abstract

The Correspondance between The famous Sufi Mawlana Khalid and the Well-known Faqih in the first half of XIXth.

The well-known Sufi Mawlana Khalid and the famous Faqih Ibn Abidin, who had lived in the first half of XIX th. Century, are two most outstanding and important figure for the Muslim World. To have some vast information about the educational process, the works and the servings and the correlations with each other of these two persons will be useful to perceive their religious service for muslims, and also for their modelling for the muslim generations.

Keywords: Mawlana Khalid, Ibn Âbidîn, Sufism, Fıqh (Islamic Jurisprudence)

Giriş

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında yaşamış olan meşhur mutasavvıf Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî¹ (1193/1779-14 Zilkade 1242/9 Haziran 1827) ile meşhur fakih Muhammed Emin İbn Âbidîn² (1198/1784-21 Rebiulahir 1252/5 Ağus-

* Yard. Doç. Dr., KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi

- 1 Hayatı hakkında bk. İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Sellü'l-husâm el-Hindî li nusrati Mevlânâ Hâlid en-Nakşebendî, Mecmû'atü'r-resâil*, Alemlü'l-kütüb, yy., ts., c. 2, s. 318-325; Esad Sahib, *Kitabu Beğiyeti'l-vâcid fi mektûbâti Hazreti Mevlânâ Hâlid*, (Eser adının Buğyetü'l-vâcid şeklinde okunması mümkün olmakla birlikte elimizdeki baskının kapağında yapılmış olan harekelemeyi esas almayı isabetli bulduk), Matbaatü't-terakki, Dimaşk 1334; Muhammed Mutî' el-Hafız-Nizâr Abaza, *'Ulemâu Dimaşk ve a'yânuha*, Dimaşk 1991, c. 1, ss. 298-335; Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, ss. 283-285; Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadoluda Hâlidîlik*, İstanbul 2000; Hür Mahmut Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi nüshasından faydalanılmıştır), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, ss. 223-237.
- 2 Hayatı hakkında bk. Muhammed Alâuddin b. Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Kurretü 'uyûni'l-ehyâr tekmeletü Reddî'l-muhtâr*, (*Reddî'l-muhtâr*'la birlikte), Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1994, c. 11, ss. 8-16; Mutî' el-Hafız-Nizâr Abaza, *'Ulemâu Dimaşk*, c. 1, ss. 406-430; Ahmet Özel, "İbn Âbidîn Muhammed Emin", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, ss. 292-293; Ali Öztürk, *İbn*

tos 1836), yaşamış oldukları dönemde İslâm dünyasında önemli etkileri olan, vefatlarından sonra da günümüze değin etki alanları dalga dalga genişleyen iki önemli şahsiyettir. İlim ve irşat ufkunda numune-i imtisal olan bu iki zatın yetiştirmeleri, birbirleriyle münasebetleri ve etkileri üzerine düşünmek ve gereken dersleri almak, geleceğin yapılandırılmasında istihdamı mukadder olan ilim ve irşat yolcularına ışık tutacaktır.

I- Mevlânâ Hâlid ile İbn Âbidîn'in Yaşadıkları Dönemin Şartları

Mevlânâ Hâlid ile İbn Abidîn, Osmanlı devleti sınırları içerisinde bu günkü Irak ve Suriye bölgesinde yaşamışlardır. Hayatlarını, I. Abdülhamit (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808) ve II. Mahmut'un (1808-1839) saltanatlarında geçirmelerine rağmen etkileri yönüyle en faal oldukları dönem yoğunlukla II. Mahmut (1808-1839) dönemidir.

Mevlânâ Hâlid ile İbn Abidîn'in yaşadıkları zaman diliminde Osmanlı devleti, sürekli kan kaybeden, kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki güçlü durumu yerine siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal düzeni zafiyetler geçiren, savaşlarda ağır yenilgiler alan ve bunun bir sonucu olarak da yavaş yavaş ciddi toprak kayıplarına uğrayan bir ülke durumuna düşmüş olduğu bir vakıdır.³ Devletin yeniden yapılanması ve eski gücüne ulaşması için merkezde yapılan çeşitli ıslahat çalışmalarının bir türlü kötü gidişe engel olamadığı da bilinmektedir.⁴

Taşraya gelince daha vahim bir durumun varlığı söz konusudur. Taşra üzerindeki merkezi otoritenin zayıflamış olması, ağır vergi yükleri, bazı yerel yöneticilerin zulmü, eşkıyanın nahiye ve köyleri talan etmesi, halkı perişan etmiş, yerini yurdunu terk eder hale getirmişti.⁵ Eyaletlere ve sancaklara tayin edilen beylerbeyi ve sancakbeylerinin çoğu kez görev yerlerine gitmeyip vekil olarak mütesellim denen kimseleri göndermeleri, mütesellimlik elde eden ayanların çoğalması, taşra ileri gelenleri arasındaki mütesellimlik-ayanlık elde etme mücadeleleri halka büyük zararlar veriyordu.⁶ Yerli ailelerin ayanlık mütesellimlik elde etmesi ise söz konusu diğer olumsuzlukların yanında taşradaki adalet mekanizmasını da sarsıyordu. Zaten bazı kadıların kendilerine arpalık olarak veri-

Âbidîn'in Reddü'l-muhtâr Adlı Eserinde Ahkâmın Değişmesi (Muamelât), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mamara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, ss. 6-40.

3 Kemal Beydilli, "Islahat", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, ss. 174-185'den özetle; M. Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", *DİA*, İstanbul 1992, c. 5, ss. 148-152'den özetle.

4 Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 189.

5 Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 13, s. 699.

6 Özkaya, *agmd*, *Türkler*, c. 13, ss. 699-701; Özcan Mert, "Ayan", *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, s. 196.

len kazalara gitmeyip yerlerine işten anlamayan kişileri nâib olarak göndermeleri, ciddi adaletsizliklere sebep oluyordu.⁷ Merkezî otoritenin zayıflaması ve yeniçeri ocağının bozulması öbür taraftan taşrada birçok başıbozuk yeniçeriye ortaya çıkarmış, halka zulüm ve baskı yapmaları sonucunu doğurmuştu.⁸

Osmanlı devletinin merkez ve taşradaki genel durumu kısaca özetlediğimiz şekilde, hiç de iç açıcı olmamasının yanında, özellikle Irak ve Şam bölgesinin daha özel zorlukları söz konusudur. Bölgede yaşamakta olan birbirinden farklı din ve milliyete mensup birçok topluluk, merkez ve taşra yönetimindeki zafiyetlerin de etkisiyle sık sık çatışmalara ve karışıklıklara vesile olmuştur.⁹ Dürzî ve Nusayrî aşiretlerinin çıkartmış olduğu problemlere Vehhabîlerin eklenmesi ve bölgeye hâkim olmak için görevlendirilen paşaların batılı devletlerle de irtibatlı olan iktidar mücadeleleri, bölgede huzur bırakmamıştır.¹⁰

Mevlânâ Hâlid ile İbn Âbidîn'in, buraya kadar özetlemeye çalıştığımız, gerçekten ciddi sosyal bunalımların ve huzursuzlukların bulunduğu bir dönemde ve bölgede yaşamış oldukları anlaşılmaktadır. Bütün olumsuzluklara rağmen bu dönemdeki medreselerin ve eğitimin, hâla kalitesini muhafaza etmekte olduğu, ilmî anlayışın ve halkın ilme teveccühünün takdir edilecek seviyede bulunduğu müşahede edilmektedir. Her şehirde, hatta birçok küçük yerleşim biriminde medreselerin varlığı, başlarında müderrislerinin ve dershanelerinde talebelerinin eğitime devam etmekte oluşu bunun açık bir göstergesidir. İslâm dünyasında Hz. Peygamber (s)'den beri devam ede gelen ilim geleneğinin, on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşamakta olduğu, bazı aksaklıklara rağmen yeni nesillere aktarılabilirlikte bulunduğu görülmektedir.¹¹ Nitekim bu medreselerde yetişmiş olan Mevlânâ Hâlid ve İbn Âbidîn'in, yirmi yaşlarına varmadan bile birçok ilim dalında icazetlerini almış olmaları, hatta risaleler hazırlamaya başlamaları buna delalet eder kanaatindeyiz.¹²

7 Özkaya, *agmd, Türkler*, c. 13, s. 702.

8 Özkaya, *agmd, Türkler*, c. 13, s. 703.

9 Sabahattin Samur, *Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988, ss. 16-17.

10 Yusuf Halaçoğlu, "Bağdad", *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, ss. 434-435; Samur, *Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, ss. 147, 160.

11 Geniş bilgi için bk. Memiş, *Halidi Bağdâdî*, ss. 31-37; Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, ss. 507-525.

12 Özel, "İbn Âbidîn", *DİA*, c. 19, ss. 292-293; Memiş, *Halid-i Bağdâdî*, ss. 31-33. Yüksek eğitimle meşgul olduğu yıllar, İbn Âbidîn'in vefatından hemen sonra 1839-1944 yıllarına rastlayan Ahmet Cevdet Paşa'nın (1823-1895), İstanbul medreseleri ve eğitimi ile ilgili beyanları da yukarıdaki tesbiti destekler mahiyettedir. Fatma Âliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Pınar Yay., İstanbul 1994, ss. 25-52.

II-Mevlânâ Hâlid ile İbn Âbidîn'in Kısaca Hayatları

Mevlânâ Hâlid, eğitimine dünyaya geldiği yer olan, bugün Irak sınırları içinde bulunan Karadağ kasabasında başlamış ve bu kasabanın bağlı bulunduğu Süleymaniye şehrinde devam etmiştir. Daha sonra bazı dersleri almak için Bağdad ve Senendec'e de giderek eğitimini tamamlamıştır. Hocası Abdülkerim el-Berzencî'nin veba hastalığı sonucu vefat etmesi (1213/1798-99) üzerine Irak Süleymaniye'deki medresesinin sorumluluğunu üstlenmiş ve yaklaşık yedi yıl bu medresede müderrislik yapmıştır. Bu yıllarda siyasî otoriteye uzak durmasını sağlayan zühdü ve derin ilmiyle tanınmıştır. 1805'te hac için gittiği Medine ve Mekke'de karşılaştığı gönül adamlarından etkilenmiş ve onlardan aldığı bilgiyle Hindistan'da bulunan müstakbel müşhidinden gelecek işareti beklemek üzere memleketine dönüp medresedeki görevine devam etmiştir. Nihayet 1809'da Hindistan'dan gelen Mirza Rahimullah Azîmâbâdî ismindeki dervişin tavsiyesiyle yola çıkmış ve Delhi'de bulunan Şeyh Abdullah Dihlevî'ye¹³ intisap etmiştir. Müşhidinin yanında beş ay kaldıktan sonra huzur ve müşahede ehlinde olmuş; seyru süluku, bir seneye varmadan tamamladığı rivayet edilmiştir. Hindistan'da bulunduğu bu kısa müddet zarfında müşhidinin delâletiyle Abdülaziz el-Hanefî en-Nakşebendî'nin derslerine devam ederek hadis, tefsir, tasavvuf, ahzâb ve evrâd'dan kısaca merviyattan icâzet almıştır. Müşhidi tarafından kendisine Nakşibendiyye hilafeti yanında Kadirî, Sühreverdî, Kübrevî ve Çişfî tarikatlarından icâzet verilerek Süleymaniye'ye geri gönderilmiştir. Süleymaniye ve Bağdad'da irşada başlayan Mevlânâ Hâlid, kısa zamanda birçok insanın gönlünü kazanmış, yetiştirdiği halifelerini Osmanlı toprakları yanında Hindistan, Afrika, Dağıstan gibi birçok bölgeye göndererek binlerce insanın irşadına vesile olmuştur. İrşadı esnasında tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimleri de okutmaya devam ettiği rivayetler arasında yerini almıştır. Kendisine intisap edip istifade eden birçok ilim adamı olmuştur. 1823 yılında Şam'a taşınan Mevlânâ Hâlid, 14 Zilkade 1242/9 Haziran 1827'de taun hastalığı sonucu aynı şehirde vefat etmiştir.¹⁴

Eğitim ve irşad hizmetleri ile yoğun bir hayat geçiren Mevlânâ Hâlid'in ha-

13 Süleyman Uludağ, "Abdullah ed-Dihlevî", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, ss. 94-95.

14 Vefat tarihi, Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, c. 15, s. 284'de ve Süleyman Uludağ, "Hâliyye", *DİA*, c. 15, s. 295'de yukarıdaki şekilde verilirken Abdurrahman Memiş tarafından 12 Zilkade 1242/1826 Cuma günü olarak belirlenmiştir. Memiş, *Hâlidî Bağdâdî*, 63. Geniş bilgi için bk. İbrahim Fasih el-Hayderî, *el-Mecdü't-tâlid fi menâkibi's-Şeyh Halid*; İbn Abidin, *Sellü'l-husâm el-Hindî, Mecmu'atü'r-resâil*, c. 2, ss. 318-325; Esad Sahib, *Mektubât-ı Mevlânâ Halid*, çev.: Dilaver Selvi-Kemal Yıldız, İstanbul 1993, ss. 22-25.

tırı sayılır seviyede eserler telif ettiği, şerh ve haşiyeler kaleme aldığı bilinmektedir.¹⁵ “*Hâşiyetü Hâlid el-Bağdâdî es-Süleymânî ‘alâ haşiyeti’s-Siyâlkûtî ‘alâ’l-Hayâlî*”¹⁶, “*Hâşiyetü’l-hafidiyye es-Siyâlkûtîyye*”, “*Haşiyetün ‘alâ Nihâyeti’r-Remlî*” (Cuma bahsine kadar), hadis sahasında “*Haşiyetun ‘alâ Cem’i’l-fevâid*”, “*el-’İkdu’l-cevherî fi’l-farki beyne kesbeyi’l-Maturidî ve’l-Eş’arî*”¹⁷ isimli risale, “*Risale fi’r-râbîta*”, “*Şerhun ‘alâ Makâmâtî’l-Harîrî*” (tamamlanamamıştır), “*Şerhun ‘alâ hadisi Cibrîl*”, Arapça ve Farsça şiirlerden oluşan “*Divânu Mevlânâ Hâlid*” ismindeki eserler, Mevlânâ Hâlid’e aittir.¹⁸ Yeğeni Esad Sâhib’in kaleme aldığı ve içerisinde dönemin ilim adamları, tasavvuf erbabı ve siyasetçilerine göndermiş olduğu mektupları da içine alan “*Beğiyetü’l-vâcid fi mektûbâti hazreti Mevlânâ Hâlid*” ismindeki eser, irşad ve hizmetleri cihetiyle önemli olmasının yanında söz konusu mektuplar cihetiyle de tarihî bir belge özelliğini haizdir. Eser, Dilaver Selvi ile birlikte tarafımızdan Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁹

İbn Âbidîn, Şam’da doğmuş ve eğitimi de dâhil olmak üzere bütün hayatını orada geçirmiştir. En çok istifade ettiği hocalarının başında Muhammed Şakir es-Salimî el-Akkad²⁰ gelir. Birçok eseri ondan okuyarak icazet almış ve tasavvufî cihetle de Kadiriyye silsilesine onun vasıtasıyla intisap etmiştir. Döneminde yaşayan meşhur ilim adamlarının önemli bir kısmından icazet almış; bazılarında da tasavvufî manada istifade etmiştir. Mevlânâ Hâlid ile tanışıp intisap etmesinin yanında ilmî sahada da kendisinden icazet almıştır. On yedi yaşlarında başladığı telif hayatı vefatına dek devam etmiş, Şam Müftüsü Hüseyin el-Murâdî²¹ zamanında fetvâ eminliği görevinde bulunmuştur.²² Maişeti ile ilgili

15 Memiş, *Hâlidî Bağdâdî*, ss. 58, 101-114.

16 Şam’daki Mektebetü’l-Esed kütüphanesi no: 53964’de kayıtlıdır.

17 Tarafımızdan tercümesi yapılmıştır ve yakında yayınlanacaktır.

18 İbn Âbidîn, *Sellü’l-husâm el-Hindî*, s. 323.

19 Esad Sahib, *Mektubât-ı Mevlânâ Halid*, çev.: Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, İstanbul 1993.

20 Geniş bilgi için bk. Mutî’ el-Hâfız-Nizâr Abaza, *Ulemâu Dimaşk*, c. 1, ss. 188-211.

21 Geniş bilgi için bk. Mutî’ el-Hâfız-Nizâr Abaza, *age*, c. 2, ss. 533-535.

22 Ahmet Özel, “İbn Âbidîn Muhammed Emîn”, *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 292’de İbn Âbidîn’in Müftü Hasan el-Murâdî zamanında fetvâ emînliği görevinde bulunduğu ile ilgili bilginin hatalı olduğu kanaatine vardık. Söz konusu dönemde Hasan el-Murâdî isminde bir zatın müftülük yaptığını tespit edemedik. Dönemin ilim adamlarının biyografilerini ayrıntılı olarak ele alan Mutî’ el-Hâfız-Nizâr Abaza’ya ait olan *Ulemâu Dimaşk* isimli eserde böyle bir isim bulamadık. Kanaatimizce Hüseyin el-Murâdî yerine hataen veya dizgi aşamasında yanlışlıkla Hasan el-Murâdî ismi girilmiştir. Uzun dönem Dimaşk müftülüğü yapmış olan Hüseyin el-Murâdî’nin, birkaç sefer görevinden alınıp tekrar aynı göreve iade edilmiş olduğu ve bu esnada müftülük görevine atananlar arasında Hasan isminde bir müftünün altı ay kadar görev yapmış olduğu vakidir. Onun ismi de Hasan b. Takiyuddin b. Hasan b. Mustafa’dır. (Mutî’ el-Hâfız-Nizâr Abaza, *Ulemâu Dimaşk*, c. 2, ss. 503-505). İbn Âbidîn’in fetvâ emînliğinin, Hüseyin el-

ihtiyacını, ortak olmak sureti ile kendisi bizzat çalışmadan temin ettiği, geceleri telif ile gündüzleri ise eğitim ve fetvâ ile meşgul olduğu oğlu Muhammed Alâuddin tarafından ifade edilmiştir. Onun ramazan ayında her gece bir hatim indirdiği, çoğu gecelerini okuyarak ve ağlayarak geçirdiği, abdestsiz olarak vaktini geçirmedeği oğlunun beyanları arasında yer almıştır.²³

Başta "Reddü'l-muhtâr" olmak üzere "el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hamidiyye", "Nesemâtü'l-eshâr", "Minhatü'l-Halik", "Nüzhetü'n-nevâzil 'alâ'l-Eşbâh ve'n-nezâir", "Mecmû'atü resâili İbn Âbidîn" gibi birçok eser kaleme almıştır. Eserleri kısa zamanda İslâm dünyasına yayılmış, Müslümanlar tarafından hüsn-i kabul görmüş ve günümüze gelinceye kadar en çok istifade edilen eserler arasında yerlerini almışlardır. 21 Rebiulahir 1252/5 Ağustos 1836'da Şam şehrinde vefat etmiştir.²⁴

Mevlânâ Hâlid'in ömrü 49, İbn Âbidîn'in ise 52 yıl sürmüştür. Mevlânâ Hâlid'in tahsil hayatından sonra yaklaşık dokuz yıl müderrislik ve Hindistan'dan döndükten sonra on altı yıl irşad dönemi olmuştur. İbn Âbidîn'in ise tahsil hayatı ile müderrislik hayatı ve telifat ile meşguliyeti iç içedir. On yedi yaşında başladığı telif hayatı, en kapsamlı çalışması olan *Reddü'l-muhtâr* isimli haşiyeyi henüz tamamlayamadan dar-ı bekaya irtihaliyle noktalanmıştır. Eksik kalan kısmını, oğlu İbn Âbidînzade Muhammed Alâuddin daha sonra tamamlamıştır.²⁵

III- Mevlânâ Hâlid ile İbn Âbidîn'in Münasebeti

Osmanlı devletinin ve toplumunun en buhranlı döneminde yetişmiş olan Mevlânâ Hâlid ile İbn Âbidîn'in, toplumun önünde bulunan ve toplumları yönlendiren ilim adamları ve irşad erbabı için örnek alınması gereken iki şahsiyet oldukları aşikârdır. Yaşadıkları dönemden günümüze İslâm coğrafyasında inkâr

Murâdî'nin müftülük yaptığı dönemde gerçekleştiği, Hüseyin el-Murâdî'nin biyografisinde de geçmektedir. bk. Mutî' el-Hâfız-Nizâr Abaza, *'Ulemâu Dimaşk*, c. 2, s. 533.

23 Muhammed Alauddin, *Tekmiletü Reddî'l-muhtâr*, c. 11, s. 10.

24 İbn Âbidîn'in oğlu Muhammed Alauddin, *Reddü'l-muhtâr*'ın tekmilesine başlarken "Hutbetü'l-kitâb" şeklinde bir giriş yazmıştır. Bu yazının çoğunu babasının hayatına ayırmasına, hocalarını ve talebelerini ayrı ayrı zikretmesine rağmen Mevlânâ Hâlid'den hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Sadece risalelerinin isimlerini zikrederken "*Sellü'l-husâm el-Hindî*" risalesinin ismini zikretmiştir. Babasının bu kadar hukuku olduğu ve "*Sellü'l-husâm el-Hindî*" isimli risalede uzun uzun kendisinden söz ettiği Mevlânâ Hâlid'den neden hiç bahsetmediği, anlamamıştır. bk. Muhammed Alauddin, *Tekmiletü Reddî'l-muhtâr*, c. 11, s. 8-16. Geniş bilgi için bk. Mutî' el-Hâfız-Nizâr Abaza, *'Ulemâu Dimeşk*, c. 1, ss. 406-430; Özel, "İbn Abidin", *DİA*, c. 19, ss. 292-293.

25 Muhammed Alauddin, *Tekmiletü Reddî'l-muhtâr*, c. 11, s. 4.

edilmez katkıları olmuştur ve bu katkı ile nihaye devam edecek bir özelliğe sahiptir.²⁶

Mevlânâ Hâlid, irşad yıllarının çoğunu Süleymaniye ve Bağdad civarlarında geçirmiştir. Bununla birlikte yetiştirdiği halifelerini birçok beldeye göndererek irşad faaliyetlerini genişletmiştir. Şam şehrine göndermiş olduğu halifesi Şeyh Ahmed el-Hatîb el-İrbîlî²⁷, birçok insanın yanında şehrin ileri gelen ilim adamlarının ve Şam Müftüsü Hüseyin el-Murâdî'nin de intisabına vesile olmuştur. Şeyh Ahmed el-Hatîb el-İrbîlî, Şam'da gerçekleştirdiği hizmetlerinden sonra Mevlâna Hâlid'in yanına döndüğünde, Şam ve ahalisini ona sevdirecek bilgiler verdiği ve nihayet 1823 yılında Mevlâna Hâlid'in Şam'a hicret etmesine vesile olduğu rivayet edilmiştir.²⁸

İbn Âbidîn'in Mevlâna Hâlid ile ne zaman karşılaştığı net olarak tesbit edilememekle birlikte, Şeyh Ahmed el-Hatîb el-İrbîlî'nin hizmetleri esnasında, özellikle İbn Âbidîn'in fetvâ emînliğini yapmış olduğu Şam Müftüsü Hüseyin el-Murâdî'nin intisabıyla birlikte Mevlâna Hâlid'e intisab etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bunun da Mevlâna Hâlid'in 1823 yılında Şam'a hicretinden bir müddet önce olabileceği düşünülmektedir. Mevlâna Hâlid'in Şam'a hicretinden sonra bir araya geldiklerinde ve İbn Âbidîn'in kendisinden ders almış olduğu konusunda hiç şüphe yoktur. Nitekim Mevlâna Hâlid'in İbn Âbidîn'e verdiği icâzet, kaynak eserlerde mevcuttur ve tercümesi şöyledir:

"Bismillahirrahmanirrahim

Her asırda ve her şehirde ilim ışığının kaynağını yükselten, ilim ehlini hak yol üzere sabit kılan ve onları fetih ve yardımı ile destekleyen Allah'a hamd olsun. Fetih ve Nasr sureleri kendisine nazil olan Efendimiz Muhammed (s)'e, âline ve ashabına -bir muhaddis bir hadisi merfu olarak ve o hadisin ravilerinde rivayeti sınırlandırma kusuru bulmayarak rivayet ettiği sürece- hadsiz ve hesapsız salât ü selâm olsun.

İlimler çeşitlidir. Mahiyetleri derindir. Hakikaten mesud kişi, ilimlerin en tatlı kaynağına ulaşmayı talep edendir. İlimlerin en üstün olanları, -eski yeni alimlerin icma ettikleri üzere- tefsir, fıkıh, hadis gibi din ilimleridir. Dünya ve ahiretteki kurtuluşumuz ancak bu ilimlerle mümkündür. Onlar kalplerimizin ışığı, en değerli nimetimizdir.

Tefsir ve fıkıh ancak Nebevî hadisin rivayeti ile tamamlanır. Çünkü hadis bu iki ilmin mücmel konularını açıklar, müşkil meselelerini izah eder; mutlak olan hususları kayıt altına alır. Bu sebeple tefsir ve fıkıhta derinleşme ancak manevi inci mesabesinde olan hadis ilmi ile tamamlanır. Büyük âlimler, dağınık olan hadis-i şerifleri toplamak ve dışarıdan sokulanları ayıklamak için her zaman canlarını seferber ettiler, hiç düşünmeden deniz veya kara yolculuklarına çıktılar. Bu çalışmalarla Muhammed (s)'in sünneti ayıklandı, olduğu haliyle açığa çıktı ve içeceklerle en güzel şekilde sunuldu.

26 Faaliyetleri ve etkileri hakkında bk. İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1994, c. 1, ss. 43-44, 53-54; Memiş, *Hâlidî Bağdâdî*, ss. 37-234; Uludağ, "Hâlidîyye", *DİA*, c. 15, ss. 295-299; Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, ss. 223-236.

27 Geniş bilgi için bk. Mutî' el-Hâfız-Nizâr Abaza, *Ulemâu Dimaşk*, c. 1, ss. 387-388.

28 Mutî' el-Hâfız-Nizâr Abaza, *age*, c. 1, s. 387.

İlk dönemlerde olsun son dönemlerde olsun insanların en hayırlıları, baş tacımız Nebi (s)'in hadislerinin rivayet silsilesiyle bereketlenmişlerdir ve bereketleniyorlar. Bunun için de kabileler halinde ehlinin yanına gitmek için yarışıyorlar. Durum böyle olunca Haşimiyye sülalesinin ışığı, Fatma validemizin silsilesinin kandili, ilim yolunda yüce bir sütun ve dağların zirvesi mesabesinde olan, ilim meclislerinin süsü ve efendisi, övgüye değer ilim önderi, gayreti üstün, şerefi yüce, benzeri nadir bulunan telif eserlerin ve faydalı tasniflerin sahibi –ki o eserlerden menfaatleri beldelere yayılmış bulunan, fıkıh kitaplarının en çok fayda verenleri ve ayrıntılı konuları en çok içine alanlarından olan "Reddu'l-muhtâr", "Minhatü'l-Hâlik", "Nesemâtü'l-eshâr" isimli eserleri sadece bulunsa bile herkesin onları telif edenin faziletini ve gayretinin üstünlüğünü anlayabileceği, muasır olanların hizmetine koşarak feyizlenmek isteyeceği-, adeta bayrak gönderinin üzerinde bulunan bir meşale gibi önderliğinde iki kişinin bile tereddüt etmeyeceği ve muhalefet iddiasında bulunanın delilinin bulunamayacağı bir bayrak olan, yaşadığı beldenin azizi, asrının bir tanesi, aklî ve naklî ilimlerin allamesi, ilim ehlinin aciz kaldığı meseleleri derin fikriyle çözen, zamanının yüz akı, irfanın süsü, aydınlık veren kandil, tanınan yıldız, latif ve güzel bir bahçeye benzeyen efendi, tereddüt edilmeyen dayanak Seyyid Muhammed Emin b. el-Merhum es-Seyyid Ömer Abidîn (Allah gölge düşürecek bütün kusurlardan onu muhafaza ederek ulu bir sütun olarak devam ettirsin), rivayeti bize sahih olan veya ilmî gayret mahsulü olarak bize nisbet edilen konuların icazetini özellikle bu yaprakların arasında bulunan ve isbat esnasında kendilerine güvenilen ve dayanılan meşhur hadis kitaplarının icazetini bizden talep etti.

Ben derim ki: Hadislerin kendileriyle ve silsileleriyle bereketlenmesi için rivayet ettiklerimin hepsinde ona icazet verdim. Ta ki bu rivayetlerin en tatlı kaynağına ulaşınsın. Bu konuda her salikin nezdinde muteber olana riayet etmek şartıyla benden rivayet yapmasını kendisine mübah kıldım. Her ne kadar ben ne icazet almaya ve ne de icazet vermeye ehil birisi değil isem de bunu, bana icazet verenin söz konusu olan hususlarda bana mübah kılıp icazet vermesine imtisal ederek aynen yaptım. Allah Sübhanehu gökler ve yer durduğu sürece onun güvenilirliğini ve değerini yüceltsin; gece ile gündüz peş peşe aktığı sürece elindeki nimetleri kaybedenlerin derkesinden muhafaza buyursun. Hak Tealâ'nın tam anlamıyla muvaffak kılması ve hüsn-i halime için bana dua eylemesini, kendisinden hususiyle talep ederim.²⁹

Mevlânâ Hâlid, icazetin girişinde İbn Âbidîn'e olan sevgisini ve takdirlerini nezaket ve gönül okşayıcı bir üslupla ifade etmiştir. Sevgisi ve takdirleriyle ilgili ifadeleri mübalağa olarak algılanabilir. Ancak o dönemde ilim ve edeb ehlinin birbirlerine hitaplarının yüksek bir nezaket içinde gerçekleştiği, döneme ait edebî eserlerden de rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu ifadelerin muhatabı incelendiğinde onun bu ifadelerin muhtevalarına muvafık bir ilmî seviyeye, olgunluk ve hizmet olarak da münasip bir hale sahip olduğu, -hele hele bu günden bakan bir göz için- rahatlıkla müşahede edilmektedir.

Yukarıdaki icâzet mektubunda bir mutasavvıf olarak Mevlânâ Hâlid'in,

29 Mevlânâ Hâlid'in mektuplarını bir araya toplayan yeğeni Esad Sahib, otuz dördüncü mektup olarak eserine aldığı yukarıdaki icazete şu başlığı atmıştır: "Mevlana Halid (r.a) bu mektubu, talebesi muhakkik, ilmî kudrete sahip, herkesin bildiği allame es-Seyyid Muhammed b. Abidîn'e (r.a) icazet olarak yazmıştır" Esad Sahib, *Beğiyetü'l-vâcîd*, ss. 157-158; Ayrıca bk. Mutî' el-Hâfız-Nizâr Abaza, *Ulemâu Dimaşk*, c. 1, ss. 417-418. Mektubun Arapça metni ekte sunulmuştur.

herkesin tanıdığı bir fakih olan İbn Âbidîn'e, başta hadis ilmi olmak üzere kendisine ait haşiye ve şerhlerin de bulunduğu kelam ilmi, fıkıh ve diğer ilimlerde küllî bir icazet vermiş olduğu dikkat çekicidir. İcâzetin sonunda bulunan Hicri 1241 tarihine dikkat ettiğimizde, Mevlânâ Hâlid'in vefatından bir yıl kadar önce icâzeti vermiş olduğu anlaşılmaktadır. İbn Âbidîn'in ilmî cihetiyle kemale ulaştığı dönem olarak kabul edebileceğimiz bir yaşta Mevlânâ Hâlid'den icâzet istemesi, bir taraftan Mevlânâ Hâlid'in ilmî seviyesine, diğer taraftan İbn Âbidîn'in tevazu ve olgunluğuna, başka bir yönden de icâzet teamülünün bereketine olan inanç ve güvene işaret olarak kabul edilebilir.

Mevlâna Hâlid ile İbn Âbidîn'in yakın bir hukuk oluşturduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Mevlâna Hâlid'in 1823 yılında Şam'a hicretinden sonra bu hukuken daha da geliştiği rahatlıkla söylenebilir. Kudüs'te bulunduğu esnada İbn Âbidîn'e göndermiş olduğu mektup bunu göstermektedir:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Selamların en güzelinden ve övgülerin en latifinden gönderiyorum... Visalinin tatlılığından ve cemalinin reşahatından, susuzluğa düşmüş hiç kimsenin uzak duramayacağı zata yani es-Seyyid es-Sened el-Hibru'l-müstened Mevlâna Muhammed Emîn Âbidîn'e...

Hakkın gölgesinde korunmasına ve sırat-ı müstakimde hidâyet üzere devamına hâlel gelmesin. Mülâkatınıza iştihakımızın artmasına, sevgi sıcaklığıyla gönlümüzün yanmasının ziyadeleşmesine rağmen şu ana kadar iştihakınızın bahçesinde mülâki olmamız nasip olmadı. Şeyh İsmail el-Enârânî'nin bu mübarek maksat ve güzel cihetteki gayretleri tahakkuk edince muhabbetimizi açıklamaya ve eserlerinizle bütün İslâm âleminin fayda bulması için mübarek makamlarda hakkınızda dua etmeye acele eyledik. Halimizi ve üzüntümüzü soracak olursanız, kendisi olmaksızın rahatlığın mümkün olmadığı zâttan (Allah'tan) uzaklığı dolayısıyla gönlümüzün ateşinden başka bir şikayetimiz yoktur. O'ndan (c.c) dileğimiz, sizin böyle (gönlünüzün O'ndan (c.c) uzak bir halde) olmamanızdır. Hallerinizi bize gönderme ve gayelerinizi açıklama konusunda araya mühlet koymayınız. Meliki'l-müte'âl olan Allah'ın yardımıyla o konularda gayret göstermekten geri durmayacağız. Selâm üzerinize olsun. Kalbim ve ruhum yanınızdadır.³⁰

Mevlâna Hâlid ile İbn Âbidîn arasındaki bu yakın münasebet, birbirlerinin hizmet alanlarına özel bir itina ve imkan nisbetinde destek verme şeklinde de gerçekleşmiştir. Mevlâna Hâlid'in yukarıdaki mektupta "İbn Âbidîn'in eserlerinden bütün İslâm âleminin faydalanması" mahiyetindeki duası, Mevlâna Hâlid'e müntesib binlerce ilim erbabı kanalıyla hatta bunun da ötesinde çeşitli İslâm merkezlerine göndermiş olduğu ilim ehli halifeleri kanalıyla İbn Âbidîn'in eserlerini daha da tanınır ve hüsn-i kabul görür bir hale getirmiştir. İbn Âbidîn'in eserlerinin İslâm dünyasında yaygınlığını göstermesi açısından Hicrî 1320/Miladi 1902 yıllarında yaşanmış bir olay bunun açık delili mahiyetindedir. İbn Âbidîn'in meşhur haşiyesi *Reddû'l-muhtâr* isimli eserinin Kitâbu'l-eşribe bö-

30 Esad Sahib, *Beğhiyyetü'l-vâcid*, ss. 270–271; Mutî' el-Hâfız-Nizâr Abaza, *Ulemâu Dimaşk*, c. 1, ss. 430–431.

lümünde ele aldığı sigaranın hükmü ile ilgili açıklamaları, dönemin Meârif ve-kâletinde çalışanların ileri gelenlerinden birisi tarafından “içinde tahrik unsuru bulunduğu” gerekçesiyle şikâyet konusu yapılmış ve toplatılması için emir isdar edilmişti. Hilafet merkezinin o zamanda ileri gelen âlimlerinden olan Al-lame Yusuf et-Tikveşî ile Muhaddis Muhammed Ferhad er-Rizevî, Sultanın huzuruna çıkarak şikâyet konusu olan hususun bütün fıkıh kitaplarında mevcut olduğunu ve *Reddü'l-muhtâr* isimli eserin ilim ehli olan herkesin evinde bulunduğunu dile getirerek müsaderenin kaldırılmasını ve toplatılmış olan eserlerin sahiplerine iade edilmesini temin etmişlerdir.³¹

Öbür taraftan Mevlâna Hâlid'in İstanbul'a göndermiş olduğu Abdulvehhab es-Susî³² ismindeki halifesinin bağımsız bir şeyh gibi hareket edip şeyhinin öngördüğü şartlara riayet etmemesi ve ikazlara rağmen bu tutumundan vazgeçmemesi, söz konusu halifenin Mevlâna Hâlid tarafından tart edilmesine vesile olmuştu. Nihayet bu matrut halife bir risale kaleme alarak Mevlâna Hâlid aleyhinde karalama kampanyası başlatmış ve Mevlâna Hâlid'i yakinen tanımayan birçok iyi niyetli insanı etkilemeye çalışmıştı. İşte bu olay üzerine İbn Âbidîn, "Mevlâna Hâlid en-Nakşebendî'ye Yardım İçin Çekilmiş Keskin Hint Kılıcı" anlamına gelen "*Sellü'l-Husâm el-Hindî li nusrati Mevlânâ Hâlid en-Nakşebendî*"³³ isimli bir risale yazmaya başlamış ama risaleyi ancak Mevlâna Hâlid'in vefatından sonra tamamlayabilmiştir.³⁴ Bu risalede İbn Âbidîn, Mevlâna Hâlid'in özelliklerini, Müslümanlara ve İslâm dünyasına katkılarını sitayişle³⁵ anlattık-

31 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 1, s. 43.

32 es-Sûsî hakkında geniş bilgi için bk. Esad Sahib, *age*, ss. 121-125.

33 İbn Âbidîn, *Sellü'l-husâm el-Hindî, Mecmû'atü'r-resâil*, c. 2, ss. 283-325.

34 Risalenin sonunda İbn Âbidîn, Mevlânâ Hâlid'in vefatı esnasında dördüncü fasıla kadar yazmış olduğunu belirtmiştir. İbn Âbidîn, *age*, c. 2, s. 324.

35 İbn Âbidîn'in risalesinde Mevlânâ Hâlid'in özellikleri ve üstün hizmetleri ile ilgili sözlerini aşırı bularak onu tenkit eden bir makale kaleme alınmıştır. 1993 yılında Süleymaniye Vakfı İlmî Araştırmalar Merkezi Yayınları No:1 olarak yayınlanan bu çalışma, Abdülaziz Bayındır'ın teşvikiyle Feriduddin b. Salâh b. Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed el-Hasenî et-Tâlibî el-Hâşimî tarafından "*Mevkifu İbn Âbidîn el-Fakîh mine's-sûfiyyeti ve't-Tasavvuf*" isimli yapılmıştır. Yazar, bu çalışmasını İbn Âbidîn'in "*Sellü'l-husâm el-Hindî...*" isimli risalesi etrafında tahlil ve tenkit edici bir çalışma olarak yaptığını ifade etmektedir. Objektif bir bakış açısına sahip olmaktan ziyade İbn Âbidîn'in Mevlânâ Hâlid hakkındaki methedici sözlerini dikkate alarak ve ona yapılmış olan ithamları reddederken zorlamalar yaptığını zikrederek İbn Âbidîn hakkında tahkir edici ifadeler kullanmaktadır. Buna karşılık yazar söz konusu çalışmasını Abdülaziz Bayındır'ın talebiyle yaptığını ifade ederken onu, el-Âlim el-Fâdil ve'l-Fakîhu'l-kâmil sıfatlarıyla zikretmiştir. Biz bu sıfatları, bir ilim adamı için kullanmanın gayet doğal olduğunu düşünüyoruz. Ancak yazar, İbn Âbidîn'in Mevlânâ Hâlid hakkında "el-İmâmü'l-evhad ve'l-âlemü'l-müfred ve'l-hümâmü'l-mâcid Hazreti Seyyidî eş-Şeyh Hâlid..." şeklindeki vası-

tan sonra es-Sûsî'nin zındıklık, sapıklık, cinleri ve habîs arzî ruhları kullanarak insanları etkilediği şeklindeki ithamlarını sırasıyla ele alıp bunları dört mezheb imamının görüşlerine yer vererek fasıl fasıl cevaplandırmıştır. İbn Âbidîn, risalesinin sonunda İmam Kuşeyrî'nin sözlerini özetleyerek risalesini şu cümlelerle tamamlamıştır:

"Velileri inkâr edene ceza olarak Efendimiz (s.a.v)'in şu sahih hadisteki sözü yeterlidir: Kim bir velime eziyet ederse ona harb ilan ederim (Buhari, Rikak 38) yani ben onunla harb içinde olduğumu ona bildiririm. Kim Allah ile harb ederse ebediyen felah bulmaz. Ulema, velileri inkâr edenle ribâ yiyenden başka hiçbir günahkara Allah'ın harb ilan etmeyeceğini ifade etmiştir. Bunların her ikisi için de kötü bir son olan su-i hatimeden cidden endişe edilir. Çünkü Allah ile kâfirden başkası muharebe etmeye kalkışmaz. Kuşeyrî, bu konuyu geniş bir şekilde ele almıştır, dileyen oraya müracaat edebilir. Buraya kadar zikrettiklerimiz, doğruyu bulmak isteyeneye yetecek derecededir. Allah bizi ve onları, inkârcılar gurubundan olmaktan muhafaza eylesin. Bizi Salih kullarına ve arif velilerine sadık olan muhiblerden kılsın. Kıyamet gününde onların zümresinde bizi haşr eylesin."³⁶

1827 yılında taun hastalığı sonucu vefat eden Mevlânâ Hâlid'i hastalığı döneminde ziyaret eden İbn Âbidîn, ziyaretini şöyle anlatmıştır:

"Son olarak vefat eden çocuğu için taziyyede bulunmak üzere yanına gittim; aydınlık bir yüzle gülüyordu. Bana dedi ki: Vaki olan kazaya istirca' etmekten ziyade kalbimde hamd ve rıza bulduğum için Allah'a hamd ediyorum. Daha sonra Zilkade'nin on biri, salı günü güneş batmadan önce tekrar ziyaretine gittim. İki gece önce gördüğüm rüyayı ona anlattım: Efendimiz

flandırılmalarının, fakih ve alimler tarafından hoş karşılanmayacak bir üslup olduğunu ve kültürlü bir Müslümanın güvenilirliğini sarsacağını ifade etmiştir. Hatta daha da ileri giderek İbn Âbidîn'i avâmın üslubunu kullanmak (s. 3) ve helâl ile haramı bilen her kişinin esef edeceği bir derekeye düşmüş olmakla (s. 20) itham etmiştir. Yazar, çalışmasının son kısmında ise baştan beri ele aldığı İbn Âbidîn ve risalesini bir kenara bırakarak okuyucuyu tasavvufi cereyanlara karşı uyarma gibi farklı bir konuya geçiş yapmaktadır.

Buraya kadar muhtevasını özetlediğimiz çalışmada yazarın, konuya taraf olma izlenimi verdiği ve bunun da değerlendirmelerini etkilediği görülmektedir. İbn Âbidîn'in, hocası ve müşşidi olan Mevlânâ Halid hakkında kullanmış olduğu sıfatlar, kendi kanaatince hocası ve müşşidini lâyük gördüğü, herkesin sevdiği ve takdir ettiği olgun şahsiyetler için kullanabileceği sıfatlar olarak değerlendirilebilir. Artık yapmış oldukları hizmetlerle tarih sayfalarında yerlerini almış olan Mevlânâ Hâlid ve İbn Âbidîn'in birbirleri hakkında kullanmış oldukları söz konusu güzel sıfatlara layık olup olmadıkları, objektif bakış açısına sahip olan araştırmacıların tespitlerine havale edilmelidir. Bu konudaki birçok araştırmaya bu makale süresince değinilmiştir. Diğer taraftan İbn Âbidîn'in risalesini, görmüş olduğu bir takım haksız iddialara reddiye olarak kaleme almış olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İlmî üslubundan taviz vermeden incelemeye tâbi tuttuğu iddiaları sonuca bağladığında her araştırmacının, haksız iddialarda bulunan kişileri reddetmesi, haksızlıklarını ortaya koyması ve haklı bulduğu tarafı takdir edip tebcil etmesi gibi bir hakkı olmalı değil midir? Söz konusu çalışma için bk. Feriduddin b. Salâh b. Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed el-Hasenî et-Tâlibî el-Hâşimî, *Mevkifu İbn Âbidîn el-Fakih mine's-sûfiyyeti ve't-Tasavvuf*, Süleymaniye Vakfı İlmî Araştırmalar Merkezi Yayınları, no:1, İstanbul 1993.

36 İbn Âbidîn, Sellü'l-husâm el-Hindî, Mecmû'atü'r-resâil, c. 2, ss. 317-318.

Osman b. Affân (r.a) vefat etmiş, ben de cenazesinin önünde durup namazını kılıyorum. Bana şöyle dedi: Ben Osman (r.a)'ın çocuklarındım. Sanki bana bu rüyanın kendisini ima ettiğini işaret ediyordu. Sonra haber aldım ki yatsı namazını kıldıktan sonra müridlerine yönelmiş, halife tayin etmiş, vasiyette bulunmuş ve dilediklerini yapıp tamamlamış. Akabinde evine girmiş ve o gece taun hastalığı onu sarmış. Böylece şehâdetin bir kısmını, hüsn-i hatimeyi ve daha fazlasını tahsil etmiş. Allah Tealâ ruhuna merhamet eylesin, yattığı yeri ve kabrini nurlandırсын; temenni ettiklerinin zirveleri ile onu mükâfatlandırсын."³⁷

Mevlânâ Hâlid'in cenaze namazını, vasiyet ettiği üzere İbn Âbidîn kaldırmıştır.³⁸

İbn Âbidîn, Mevlânâ Hâlid'in vefatından sonra dokuz sene daha yaşamış ve 21 Rebiulâhîr 1252 / 5 Ağustos 1836 tarihinde Şam'da vefat etmiştir.

Zâhir-bâtın çatışması yerine zahir ve batını birlikte kavrama, kabiliyetlerine ve nasiplerine göre hizmet görme yoluna girmeleri, Mevlânâ Hâlid ile İbn Âbidîn'in en büyük özelliklerinden sayılabilir. Gerçekten İslâm tarihi boyunca ehl-i zâhir ve ehl-i bâtın ayırımının bazı dönemlerde alevlendiğini görmekteyiz. Genellikle tasavvuf erbabının bâtın yorumdan yana, zâhir uleması diye tanınan fukahâ kesiminin zâhir yorumdan yana tavır koyduğu, bununla birlikte bu ayırımın siyah-beyaz gibi net olmayıp koyudan açığa doğru giden çeşitli renklerden oluştuğu ifade edilmektedir.³⁹ Osmanlı Devleti döneminde nadir de olsa zâhir-bâtın çatışmalarının yaşandığı hatta on yedinci yüzyıldaki meşhur Kâdizâdeliler-Sivâsîler meselesinin neredeyse bir yüz yıl boyunca ara ara da olsa devam ettiği bir hakikat olarak bilinmektedir.⁴⁰

Mevlâna Hâlid ile İbn Âbidîn'in yaşadığı dönemde de bu tür tartışmalar mutlaka vardır. Nitekim tahsil yılları, Mevlâna Hâlid ile İbn Âbidîn'in aktif hizmet gördükleri son dönemlerine tekabül eden Mecelle-i Ahkâm-i Adliye komisyonu başkanı Ahmet Cevdet Paşa'nın⁴¹ başından geçen bir olay bu tar-

37 İbn Âbidîn, *Sellü'l-husâm el-Hindî, Mecmû'atü'r-resâil*, c. 2, ss. 324-325.

38 Nezar Abaza, *eş-Şeyh Hâlid en-Nakşebendî*, Dimaşk 1994, s. 20.

39 Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Süfler Devlet ve Ulemâ (XVI.Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 340 vd.; Çağfer Karadağ, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Süfî Düşünce ile Kelâm Düşüncesini Uzlaştırma Çabası", [turkfelsefecileri.tripod.com /felsefeyazilari/ Refecanlar.doc](http://turkfelsefecileri.tripod.com/felsefeyazilari/Refecanlar.doc) (19.01.2005), s. 1.

40 Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, Osav, İstanbul 2001, s. 449. Zâhir-bâtın tartışmalarının daha sonraki dönemlerde de devam ettiği bir vakıadır. Hatta bu tür tartışmaların kararında olduğu sürece bir seviyeyi gösterdiği belki de her iki kesim için de aşırılıklardan muhafaza eden bir kontrol mahiyetinde olduğu düşünülebilir.

41 Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895), başkanı olduğu Mecelle-i Ahkâm-i Adliye komisyonunda İbn Âbidîn'in oğlu Muhammed Alâuddîn ile beraber çalışmışlardır. Muhammed Alâuddîn, *Reddül-muhtâr*'ın tekmlisini özellikle Paşa'nın teşviki ile kaleme aldığını ifade etmiştir. Muhammed Alauddin, *Tekmiletü Reddül-muhtâr*, c. 11, s. 4.

tışmaların varlığının bir delilidir. Ahmet Cevdet Paşanın yaşlılığı döneminde, öğrenciliği esnasında yaşadığı bir olayı anlatarak hayıflandığını kızı Fatma Âliye Hanım, eserinde şöyle dile getirmiştir: “Hâfız Seyyid Efendi, Sofiye mesleğini inkârda ısrarlıydı. Hatta Kuşadalı gibi tarikat şeyhlerinin, müritlerine öğretmeye ve telkin etmeye çalıştığı rabita; şeyhin yüzünün zihnine nakşederek yapılması, ona teveccüh demek olduğundan bu durumda şirk-i celî olduğunu ispat için bir risale yazdı. Murad Molla Şeyhi’ni Şiâ ve sapık diye kötiledi. Murad Molla Şeyhi de onu kaba softa diye niteledi. Cevdet Efendi her ikisinden de ders aldığından böyle birbirinin tersi sözler işitiyordu. Şeyh Efendi kadir bilir bir kimse olduğundan, Hafız Seyyid Efendi’ye yardımda bulunmaktan vazgeçmezmiş. Hafız Seyyid Efendi bir derse başlayacak olsa, fakir bulunduğundan dolayı kitabı alacak parası olmadığından borca girmesi gerekiyordu. Şeyh Murad Efendi, Hafız Seyyid Efendi’ye lazım olacak kitapları evvelden temin eder, Hafız Tevfik Efendi vasıtasıyla ona gönderirdi. Sanki kendisine karşı kullanması için ona cephaneye ve silah verirdi. Ne güzel, ne yüksek bir şahsiyet! Babam merhum o zamanlardan bahsederken demişti ki:

“Fatih semtinde o vakit ilim ve maarife dair mevzular konuşulduğu sırada böyle bâtın ve zâhir mücadeleleri eksik olmazdı. Şimdi ne o var! Ne bu var! O zevâtın tamamı âlem-i bahsi cedeli terk ettiler. Hepsi yerlerini boş koyup gittiler. Keşke bir Murad Molla Şeyhi olaydı da onu kötüleyecek bir de Hafız Seyyid bulunaydı.”⁴²

Zâhir-bâtın tartışmaları açısından değerlendirdiğimizde, Mevlâna Hâlid ile İbn Âbidîn’in hem kendilerinde hem de birbirleriyle münasebetlerinde zâhir-bâtın buluşması ve kaynaşmasının var olduğunu görürüz. Her ikisi de hemen hemen aynı bölgenin medreselerinde yetişmişlerdir. Ders aldıkları hocalarının hem ilmî dirayetleri, hem de tasavvufa meyilleri söz konusudur. Her ikisi de hayatları boyunca ilmî ortamdan yani ders ortamından uzaklaşmamışlardır. Şu kadar var ki İbn Âbidîn’in daha çok telif sahasında yoğunlaştığı ve başarılı olduğu, Mevlânâ Hâlid’in ise tasavvufa yani nefsi terbiye ve tezkiyeye yöneldiği görülmektedir. Bu günden geriye doğru baktığımızda ilâhî iradenin her iki zatı, kabiliyetli oldukları yönde sevk etmiş olduğunu ve birbirlerinin özellikleri ve faziletlerini kabul edip desteklemelerini lütfederek özelde İslâm dünyasına, genelde insanlığa faydalı hâle getirdiğini müşahede etmekteyiz.

Sonuç

On dokuzuncu yüz yılın ilk yarısında yapmış oldukları hizmetlerle günümüze değin İslâm dünyasını etkileyen meşhur mutasavvıf Mevlânâ Hâlid ile meşhur

42 Fatma Âliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*, ss. 44-45.

fakih İbn Âbidîn, yetişmeleri, ilmî faaliyetleri, hizmetleri ve birbirleriyle münasebetleri bakımından örnek alınabilecek iki değerli şahsiyettir.

Yaşamış oldukları dönemin ve bölgenin bütün zorluklarına rağmen onlar, insanın kurtuluşunun kendisinden başladığı düşüncesiyle hem ilim, hem de gönül yönüyle önce kendi terbiyeleriyle meşgul olmuşlar; daha sonra çevrelerindeki insanların hizmetine yönelmişlerdir.

Mevlânâ Hâlid ile İbn Âbidîn'in birbirleriyle münasebetlerinde sevgi, saygı, kadir bilir ve bunu dile getirir bir üslûb kullanmış oldukları, mektuplarından ve risalelerden anlaşılmaktadır. Kararında olmak kaydıyla insanların birbirlerine olan sevgilerini, saygılarını ve takdirlerini dile getirmelerinin sünnete uygun davranışlar olduğu ve bu konudaki iltifatların var olanın güzel bir şekilde ifadesi tarzında olduğu sürece karşılıklı ilişkilerde önemsenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Tasavvuf erbabı ve bir mürşid olarak Mevlânâ Hâlid'in eğitim-telif gibi ilmî faaliyetlerinin yanında bütün imkanlarını insanların irşadına yönlendirdiğini, çok sayıda halife yetiştirerek irşad hizmetini çok geniş bir sahaya yaydığını görmekteyiz. İbn Âbidîn'in ise geceleri telifle, gündüzleri de talebeyle meşgul olarak ciltlerce eseri ve hatırı sayılır seviyede ilim adamını İslâm dünyasına kazandırdığını müşahede etmekteyiz. Mevlânâ Hâlid'in geniş bir coğrafyada kendisine yönelen insanlar vasıtasıyla İbn Âbidîn'in eserlerinin kısa zamanda her tarafa yayılıp hüsn-i kabul gördüğü, buna mukabil Mevlânâ Hâlid'e yönelik çıkartılmaya çalışılan iftira ve itham fitnelerinin İbn Âbidîn gibi ilim adamlarının reddiyeleriyle söndürüldüğünü bir vakıa olarak tesbit etmek gerekir. İslâm dünyasında hiç eksik olmayan zâhir-bâtın tartışmaları yerine, zâhir-bâtın buluşması ve tesanüdünün en güzel örneklerini vermiş oldukları da bir hakikattir.

Özet

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan meşhur mutasavvıf Mevlânâ Hâlid ile meşhur fakih İbn Âbidîn, İslâm dünyası için önemli iki şahsiyettir. Bu iki zatın yetişmeleri, hizmetleri ve birbirleri ile münasebetleri hakkında daha geniş bilgiye sahip olmak, etkileri günümüze kadar genişleyerek devam eden hizmetlerinin anlaşılmasında ve örnek alınmasında faydalı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Mevlânâ Hâlid, İbn Âbidîn, Tasavvuf, Fıkıh